

УДК 39+902+2-31]-051(477)"190/200"Ю.ШУМОВСЬКИЙ
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.557>

ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ЕТНОГРАФА, АРХЕОЛОГА, СВЯЩЕНИКА ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО

Валентина ЯРЕМЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3445-3027>

аспірантка відділу етнології сучасності,

Інститут народознавства НАН України,

проспект Свободи 15, 79000, Львів, Україна

e-mail: v_viktorivna@ukr.net

Непересічною постаттю серед українських археологів є Юрій Шумовський. Все своє життя він поєднував працю священика із захопленням археологією, що стало прецедентом у світовій науковій практиці. Наукове осмислення історичного феномену — поєднання Юрієм Шумовським фахової діяльності священика з улюбленим родом занять археологією є виключно важливим й актуальним завданням української національної історіографії. Метою дослідження є з'ясувати філософські погляди Ю. Шумовського, які вплинули на його життя та творчість. У статті представлені праці Юрія Шумовського на богословсько-релігійні та історично-церковні теми. На основі їх аналізу визначено фундаментальні цінності, які вплинули на формування філософських поглядів науковця, що спонукали до поєднання ним двох видів діяльності. В результаті проведеного нами дослідження: обґрунтовано та подано причини вияву інтересу священика Юрія Шумовського до археології; з'ясовано, що в сучасній історичній науці відсутні наукові дослідження, які б стосувалися цієї проблеми.

Нові отримані наукові дослідження щодо з'ясування фундаментальних цінностей, які вплинули на формування філософських поглядів Ю. Шумовського, що спонукали до поєднання ним двох видів діяльності, дадуть можливість повноцінно розкрити його як важливого вченого та показати актуальність його внеску у світову наукову спадщину.

Ключові слова: Юрій Шумовський, етнограф, археолог, священик, філософські погляди.

Valentyna YAREMCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3445-3027>

Post-graduate student of the department

of the modern ethnology of the Institute of

Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: v_viktorivna@ukr.net

PHILOSOPHY OF LIFE AND CREATIVITY OF ETHNOGRAPHER, ARCHEOLOGIST, PRIEST YURI SHUMOVSKYI

Yurii Shumovskiy is the outstanding figure among Ukrainian archeologists. Through out his life, he combined the work of a priest with the enthusiasm for archeology, which has become a precedent in the world scientific practice. This scientific reflection of the historical phenomenon, namely, Yurii Shumovskiy's combination of the professional activities of a priest and his favourite occupation that is archeology is an exceptionally significant and *topical task* of the Ukrainian national historiography. *The purpose* of the study is to find out Yurii Shumovskiy's philosophical views that influenced the life and work of a scientist on the basis of the analysis of his works, on theological-religious and historical-church themes. *The methodological basis* of the research is a complex of interdisciplinary research methods and principles — general scientific and specific — peculiar, in particular, to historical and philosophical sciences: problem-chronological, systemic-structural, philosophical-ideological, phenomenological and, hermeneutic. *Based on the results of the analysis* of his works, it can be argued that his views were characterized by his own philosophical system of thinking, with a combination of religious and mythological world views. Fascinated by archeology, the priest compared religious knowledge to the one he received in the course of archaeological research. Hence, it follows that the main reason of Father Yurii's interest in archeology was the desire to learn the truth of human existence not only from the sacred written sources, but also through archeology that could assist in finding material evidence of various forms of religion that affect the identity of each nation which is reflected in their traditions, customs, rituals. *During the research*, the following philosophical views; activities and creation were taken into consideration: religious, moral and ethical, nationalistic. *In conclusion*, it should be noted that Yurii Shumovskiy's philosophy of life and work is a source of genuine humanism. Through his own life, he canonized the high fundamental values: freedom of love, firmness of spirit, dignity, sincerity, the desire for wisdom, reliability, love for God, love for neighbor, love for the homeland. The creative legacy of an ethnographer, archeologist, and priest Yurii Shumovskiy is an inexhaustible source of wisdom and life-giving inspiration not only for the Ukrainian people. It is relevant today and will be pertinent tomorrow because his motto was, "There is no limit to the spiritual perfection of a man".

Keywords: Yurii Shumovskiy, ethnographer, archaeologist, priest, philosophical views.

Вступ. *Актуальність та постановка наукової проблеми.* Непересічною постаттю серед українських археологів є Юрій Шумовський. Все своє життя він поєднував працю священика і захоплення археологією, що стало прецедентом у світовій науковій практиці.

Сьогодні необхідні нові знання щодо з'ясування фундаментальних цінностей, які вплинули на формування філософських поглядів Ю. Шумовського, що спонукали до поєднання ним двох видів діяльності. Отриманні знання дадуть можливість повноцінно розкрити його як важливого вченого та показати актуальність його внеску у світову наукову спадщину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляд наукових праць з досліджуваного питання дав змогу встановити відсутність робіт, в яких би висвітлювалась визначена проблема.

Цінним джерелом є опубліковані статті Юрія Шумовського на богословсько-релігійні та історично-церковні теми: «Культ Хреста у народів світу і в України» [1], «Початки богопочитання» [2], «Кілька слів про наше церковне православне богослужіння» [3], «Триязична ересь за часів свв. Кирила і Методія» [4], в яких автор через призму біблійського вчення проводить знання, отримані в процесі наукової діяльності.

Мета роботи — з'ясувати філософські погляди Ю. Шумовського, а також життєві орієнтири, які вплинули на його творчу діяльність.

Завдання роботи:

- визначити, як відбувалось формування фундаментальних цінностей Ю. Шумовського, які вплинули на його захоплення археологією, на основі проаналізованих його священичих проповідей та праць;
- висвітлити філософські погляди, притаманні творчості Ю. Шумовського.

Основна частина. На формування світогляду вченого великий вплив мало родинне коло, в якому значну увагу приділяли розвитку освіти, моральному вихованню та вели боротьбу за збереження національної культури і мови. Будучи представником духовної родини інтелігентів, Юрій Шумовський продовжив сімейну пасторську традицію свого батька. Отець Федір мріяв, щоб один із синів заступив на його місце настоятеля храму в с. Мирогощі [5].

У 1932 році Юрій Шумовський закінчив православний богословський факультет Варшавсько-

го університету, отримавши диплом магістра богослов'я. Згодом продовжив навчання на філософському факультеті (відділ археології та антропології), захистивши працю «Доісторичні погребальні культури на Волині».

Отець Юрій став священиком-археологом — це був єдиний випадок на всю Волинсько-Крем'янецьку єпархію. Проблема поєднання Юрієм Шумовським двох видів діяльності полягала в тому, що за установленю християнською традицією священику не можна бути археологом. Він науково довів церковним ієрархам, що археологія — це не осквернення, а навпаки — пізнання істини людського буття, і отримав від митрополита Діонісія дозвіл на здійснення розкопок на території Волині. Таким чином він став одним із найвідоміших дослідників історії Волині. Згодом його діяльність вийшла далеко за межі України — спочатку в Європі, а потім в Африці та Америці він продовжував свою наукову роботу.

Формування фундаментальних цінностей Ю. Шумовського відбувалось на основі дотримання Закону Божого та любові до рідного краю. Він, поєднуючи викладацьку роботу з археологією, вчив дітей не тільки молитися, але й розповідав цікаве з історії та археології, наводячи конкретні приклади про те, що сам чув, читав, бачив, знаходив у археологічних експедиціях. Будучи людиною ерудованою і освіченою, він зумів передати своїм учням любов до рідного краю.

Підтвердження його морально-етичних філософських поглядів знаходимо у статті «Археологічні пам'ятки Волині та спосіб збереження їх», опублікованій у періодичному церковно-громадському виданні «Церква і нарід». Автор закликає інтелігенцію до охорони та збереження пам'яток: «Священик, учитель чи який інший представник місцевого населення мусить, на мою думку, бути піонером у збереженню, зібранні та опіці над всякими науковими пам'ятками старовини. В даному разі маю на меті лише Все чесних Пан-Отців, котрі, як ближні у відношеннях своїх до парафіян і місцевого населення, можуть частіше і велику користь принести науці своїми спостереженнями в історії своєї парафії, збиранням та записуванням різних легенд і назв околичних, які йому ніколи не відмовлять подати його парафіяни, і що пізніше може стати надзвичай цінним науково-історичним матеріалом для фахівців і наукових працівників» [6, с. 607—609]. З цього і слі-

дує, що Юрій Шумовський все життя поєднував покликання бути священиком з археологічною діяльністю, з метою віднайти сутність людського буття. Адже лише завдяки знанням про своє історичне минуле ми можемо віднайти відповіді на безліч запитань, що стосуються проблем сучасності.

Юрій Шумовський, будучи священиком, шукав відповідь на багато запитань, що стосуються першослов світу. Його поглядам була притаманна власна філософська система мислення, з органічним поєднанням релігійного і міфологічного світоспоглядання. Шукаючи сенс людського буття, він не тільки звертався до Бога, Святого Письма, але й заглядав у минуле. Проводячи археологічні розкопки, щоб віднайти відповіді на сумнівні питання буття, він звертався до Біблії.

Він, починаючи як теолог, був автором богословських і філософських творів одночасно, досліджував і осмислював священні тексти, які вивчав. Священик, захопившись археологією, зіставляв знання релігійне до результатів свого пізнання, які він отримував у процесі археологічних досліджень.

У своїх філософсько-релігійних поглядах він стверджував, що Воскресіння Христове є свідченням того, що існує поза нами світ духовний. Що у світі є присутня Вища Сила, яка живить усе і всіх, що земне життя наше не останнє і не закінчене, але продовжується у вічності, а смерть лише звільняє нас від життєвих кайданів та гріховності. Про це свідчить його стаття «Культ Хресна у народів світу і в Україні», опублікована на сторінках періодичного видання «Віра й культура», у якій Ю. Шумовський зазначає, що немає народу, який би не знав про Хрест як про символ Християнської Віри та спасіння, та про його чудодійну силу. У статті автор уточнює, що: «Крім Хреста фігурального, матеріального, існує ще Хрест чисто символічного характеру і значення містично-духовного. Так, наприклад, мука й смерть Ісуса Христа зветься Хрестом Господнім. Взагалі й терпіння людське часто називається «Хрестом», зречення самого себе і послідування за Хрестом» [1, с. 8—16].

У статті «Початки Богопочитання», опублікованій у періодичному виданні «Українське православне слово», Ю. Шумовський подає слова відомого грецького письменника Плутарха: «Бачив я багато народів на землі без державного правління, без городів, без укріплень, але ніколи не бачив, не чув, щоб

якийсь народ був без релігії і віри в Бога». Як доповнення до цього він наводить свою думку: «Так воно було і є в дійсності, що не тільки народ не існував і не існує без релігії, віри в Бога, чи в своє божество, але й нема ні однієї нормальної людини, щоб не була релігійною, не носила в своєму серці Бога, чи назовні не віддавала б йому належну пошану. Жодна наука не може відкинути цього споконвічного явища в житті людства, а археологічні, історичні, та етнографічні досліді дають багато матеріалів про безліч матеріальних культів різних видів ще з доісторичних часів, ще з часу появи самої людини на землі. Аж до сьогодні» [2, с. 9].

Автор також стверджує, що людина уже на початку свого існування зрозуміла, «що знаходиться в розпорядженні якоїсь Вищої Сили, що керує світом та його особистим життям..., що при будь-якій небезпеці може знайти бажаний прихисток у цієї Найвищої і Невидимої Сили та Творця світу Бога». Значно важливішим є його уточнення, що «Часом людина, шукаючи тієї опори і захисту, морального чи душевного спокою, помилялася і шукала його в багатьох речах чи в явищах природи, в гromі, в блискавці, в планетах, у земних творіннях, у рослинах, у культурі предків тощо; одним словом — у всьому, що оточувало її». Це, в свою чергу, сприяло створенню різних релігійних культів та обрядів і способів служіння Богові [2, с. 10].

Юрій Шумовський звертається до Біблії: «Коли візьмемо Біблію, перші її розділи, де говориться про створення людини Богом та оселення її в Раю, то не можна й оминати і факту першого стану чи способу визнання релігією її Творця — Бога» [4, с. 13].

У Біблії, Святому Письмі схована Божа істина, де можна віднайти відповідь на безліч запитань, які стосуються в першу чергу історії людства. На думку священика, щоб дістатися до неї мало просто бачити або чути: треба вміти це робити. Відшукати істину, сховану в Біблії, можна лише завдяки розумінню Святого Письма — проникати глибоко в суть сказаного. Адже Біблія характеризується чітко вираженим алегоричним тлумаченням.

Таким чином і відкривається основна причина захоплення його археологією. Він хоче пізнати істину людського буття, не лише зі Святих писемних джерел, а й через археологію знайти матеріальне підтвердження різним формам віросповідання, що вплива-

ють на ідентичність кожного народу, яка відображається в його традиціях, звичаях, обрядах.

Юрій Шумовський до критеріїв ідентичності кожного народу відносить і проблемне питання мови. У статті «Триязична ересь за часів свв. Кирила та Методія» він зазначає, що все своє життя брати служили слов'янам, навчаючи їх освіти, сприяючи їхньому моральному розвитку та національному самоусвідомленню. Закликаючи слов'янські племена до християнського життя, тим самим вони вперше проголосили ідею релігійного єднання та політичної самостійності всіх слов'янських племен. Вони вперше поставили євангельські принципи рівноправності всіх мов у церковному богослужінні, впровадивши їх в реальність на моравях. «Святі брати» реалізували те, що заповідав Ісус Христос апостолам — «Ідіть же та навчайте всі народи...».

Дотримуючись тієї думки, що вплинути на духовний світ народу можна лише виголошуючи слово Боже рідною мовою, цілком зрозумілою для того народу, якому проповідується, Ю. Шумовський у своїй статті зазначав, що «З прийняттям моравами віри Християнської рідною мовою від свв. Кирила та Методія сталася в їх країні подія величного значення, що знайшла незабутнє місце на сторінках історії всього слов'янства і цілого світу. Отримавши слово Боже рідною мовою, моравяне стали на рівні з іншими народами в церковному, культурному та політичному відношенні, ясно виявляючи при тому своє національне «Я». Радість моравян була незмірно велика, вони лише тоді зрозуміли, що вони є народом вільним, незалежним, зі своєю богослужбово-церковною спадщиною» [4, с. 8—13].

Юрій Шумовський як священник наголошував дотримуватись «святого принципу», що нам залишив Кирило та Мефодій — «молитись і проповідувати рідною, народною, українською мовою» [4, с. 8—13].

Свідченням пошуків священником існування форм зв'язку людини з Вищою Силою — Богом — знаходимо у статті «Кілька слів про наше церковне православне богослужіння», опублікованій у періодичному виданні «Український православний вісник». В ній отець Юрій говорить про причини створення богослужіння різної форми, виду — як способу зв'язку людини з Богом, який виражається у формі душевної розмови — молитви. Привертає нашу увагу досить цікава думка про те, що коли люди після гріхопадіння Адама і Єви втратили можливість перебува-

ти в Раю, та шукаючи способи зблизитися з Богом, почали здійснювати поклоніння Йому у різних відведених місцях. Таким чином виникла церква — храм Божий. За словами автора, «Після втрати Раю, безпосереднього перебування і контакту з Богом Творцем, зіпсоване гріховністю людське серце стало далеко стояти від Бога, зробилось безчуттєвим, безрадним і стало найбільш в потребі якнайближчого контакту з Богом, потребувало певний ритм богослужіння зовнішнього та внутрішнього характеру, яку могло б хоч на хвилину прикувати суєтливую думку людську в мисленню про Бога, зблизитись з ним та відчутти його присутність та ласку» [3, с. 25].

Життєві орієнтири Юрія Шумовського, які базувались на Біблійному вченні, а саме, як він стверджує, що Христос Своєю наукою навіки засвідчив і установив основи життя, і тільки з Ним ми можемо вийти переможцями у всіх наших ідеях, в нашій боротьбі за волю та незалежність, відобразились і на його творчій діяльності.

Проаналізувавши наукову спадщину вченого, ми встановили прояв його філософсько-націоналістичних поглядів щодо відстоювання рис ідентичності, властивих кожному народу, що мають спільне історичне минуле на етапі національного об'єднання. У своїх працях (періоду діяльності на Африканському континенті), таких як: «Червона загроза над Африкою» [7], «Об'єднання африканських народів» [8], «Африканська преса» [9], «Народи Африки та їх боротьба за незалежність» [10], «Проблема національної мови в Чорній Африці» [11], «Африка в огні» [12], він відображає результати свого наукового досвіду, пов'язаного з дослідженням народів Африки, будучи свідком передумов творення незалежних держав африканськими народами. У цих працях простежується основна думка Юрія Шумовського стосовно проблеми державотворення африканських народів. Автор говорить про те, що раніше вважали народ Африки без жодної культури, тобто — народом, який не має власного історичного минулого. Завдання автора полягало показати давню та сучасну культуру муринів, їх матеріальне та духовне значення та їх змагання за незалежність — скинути «ярмо колоніалізму», метою яких було зайняти рівноправне становище серед вільних народів світу.

Відстоюючи свою позицію щодо духовного відродження народів країн Західної Африки, він прагнув запобігти перетворенню африканського суспіль-

ства на безпам'ятний натовп, який не матиме власної історії. Підтвердженням цього стало заснування Національно-Етнографічного музею в м. Бамако, колекції якого залишалися не лише результатом його дослідів та розкопок, але й були значною науковою базою для шкіл у вивченні давнього минулого Західної Африки.

Заслуговує на увагу праця Юрія Шумовського «По слідах давнього минулого Африки», що стосується ґрунтовних досліджень африканського континенту, в яких він на основі польових етнографічних матеріалів охарактеризував народну культуру африканських племен. Автор, описуючи старовинні доісторичні пам'ятки, зазначив цікаві відомості про дохристиянські релігійні культури, вірування та погребальні обряди [13].

Оперування вченим біблійними знаннями бачимо на прикладі дослідження ним єврейського питання, яке, в першу чергу, вивчалось ним з джерел Святого Письма та зіставлялось зі знаннями, отриманими в процесі досліджень африканських племен. Серед праць, у яких він висвітлив інформацію щодо досліджень єврейського питання, — «Древние евреи и Африка» [14], «Затерянное еврейское племя в Африке» [15], «Еврейская эмиграция в Африке» [16]. В одній із них автор стверджує, що «История древних народов Судана вообще очень сложна и разнообразна в этнографическом отношении. Это создало почву для различных гипотез о происхождении племени «Пель». Юрий Шумовский своего часу назвав племена «Пель» нащадками євреїв, що викликало сенсацію в тогочасному науковому світі [15].

Автор наводить такі аргументи цьому: «Цим цікавим і оригінальним по своїй історії та побуті є плем'я «Пель» чи «Фаула»... Живе це плем'я головним чином окремим поселенням, часто змішуючись з чистокровними неграми... Мимоволі згадується історії біблійського народу з його старійшинами — «номадами» — Авраамом, Ісаком, Яковом, які свого часу теж, кочуючи по Месопотамії, розводили худобу і охороняли її від хижаків тим самим способом, що й нинішні «Пелі»... Живуть тим, що дають їм худоба й дика саванна. Але не таке життя цього племені в далекому минулому. Як розповідають вони самі, їхній народ у давнину був дуже багатим й багаточисленним, культурним і могутнім... Іншим важливим фактом, що вказує на зв'язок племені з давніми єгиптянами та на його єврейське походження, є те,

що «Пелі» дотримуються деяких біблійних законів, а також єгипетських звичаїв і культів. Зокрема, «Пелі свято бережуть єврейський закон про первенців...» [15]. Вказаними працями він засвідчив свої пошуки нащадків народу Божого, а точніше, — першого народу світу, згідно зі Святим Письмом.

Висновки. Внаслідок нашого дослідження було відслідковано такі філософські погляди, притаманні діяльності та творчості Ю. Шумовського:

релігійні (кожен народ має свою сукупність звичаїв та обрядів, що формують його правила життя та поведінку);

морально-етичні (збереження пам'яток історії допоможе нам у самоусвідомленні себе частиною певного народу, нащадком його звичаїв та обрядів);

націоналістичні (знання своєї історії допоможе народу у формуванні власної державності).

Філософія життя та творчості Юрія Шумовського — це джерело справжнього гуманізму. Поєднання священничої діяльності з археологічними дослідженнями є свідченням того, що його турбували вічні теми — важливі питання життя, які існують з часів виникнення людства, які він розглядав через трактування Біблії.

Власним життям він канонізував високі фундаментальні цінності: волелюбність, твердість духу, гідність, щирість, прагнення мудрості, надійність, любов до Бога, любов до ближнього, любов до Батьківщини.

Творча спадщина етнографа, археолога, священика Юрія Шумовського є невичерпним джерелом мудрості й життєдайної наснаги не лише для українського народу. Вона є сьогодні й буде актуальною завтра, тому що його кредом було: «Не існує меж духовному вдосконаленню людини».

Можна стверджувати, що потенціал подальшої роботи зазначеної теми ще далеко не вичерпаний. Зокрема, заслуговують на вивчення богословсько-релігійні праці Ю. Шумовського, які є недостатньо відомі вітчизняним науковцям, та введення їх до наукового обігу.

1. Шумовський Ю. Культ Хреста у народів світу і в Україні. *Віра й культура* Нью-Йорк. 1955. Ч. 1. С. 8—16.
2. Шумовський Ю. Початки богочитання. *Українське православне слово*. Нью-Йорк. 1981. Ч. 10. С. 9—13.
3. Шумовський Ю. Кілька слів про наше церковне православне богослужіння. *Український православний вісник*. Нью-Йорк. 1976. Ч. 3. С. 25—27.

4. Шумовський Ю. Триязична єресь за часів свв. Кирила і Методія. *Українське православне слово*. Нью-Йорк. 1975. Ч. 6. С. 8—13.
5. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священницької родини на Волині. США, Саванна, 1994. Т. 1.
6. Шумовський Ю. Археологічні пам'ятки на Волині та спосіб збереження їх. *Церква і Нарід*. Кременець. 1936. Ч. 19. С. 607—609.
7. Шумовський Ю. Червона загроза над Африкою. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1976. 15 квітня.
8. Шумовський Ю. Об'єднання Африканських народів. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1964. 30 червня.
9. Шумовський Ю. Африканська преса. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1965. 26 жовтня.
10. Шумовський Ю. Народи Африки та їх боротьба за незалежність. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1963. 30 квітня, 2 травня.
11. Шумовський Ю. Проблема національної мови в Чорній Африці. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1965. 2 вересня.
12. Шумовський Ю. Африка в огні. *Америка*. Пенсильванія. 1964. Ч. 22. 1 лютого.
13. Шумовський Ю. По слідах давноминулого Африки. США, Нью-Йорк, 1989. 789 с.
14. Шумовський Ю. Древние евреи и Африка. *Новое русское слово*. 1965. Ч. 9.
15. Шумовський Ю. Еврейская эмиграция в Африке. *Новое русское слово*. 1974. 7 августа.
16. Шумовський Ю. Затеренное еврейское племя в Африке. *Новое русское слово*. 1960. 1 декабря.
- Shumovskyi, Yu. (1955). Cult of the Cross among the peoples of the world and in Ukraine. *Faith and Culture*, 1, 8—16. New York [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1981). Beginning of worship. *Ukrainian Orthodox Word*, 10, 9—13. New York [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1976). A few words about our Church Orthodox worship service. *Ukrainian Orthodox Herald*, 3, 25—27. New York [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1975). Three-language heresy in the times of St. Cyril and Methodius. *Ukrainian Orthodox Word*, 6, 8—13. New York [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1994). *The destroy ednest, or the history of a priestly family in Volyn* (Vol. 1—4). Savanna [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1936). Archaeological monuments in Volyn and way stop reserve them. *Church and People*, 19, 607—609. Kremenets [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1976, 15 April). Red threat over Africa. *Svoboda*. Jersey City [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1964). The union of the African peoples. *Svoboda*. Jersey City [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1965, 26 October). African press. *Svoboda*. Jersey City [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1963, 30 April, 2 May). The peoples of Africa and their struggle for independence. *Svoboda*. Jersey City [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1965, 2 September) The problem of the national language in Black Africa. *Svoboda*. Jersey City [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1964) Africa in fire. *America*, 22. Pennsylvania [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1989). In the foot steps of long-time Africa. New York [in Ukrainian].
- Shumovskyi, Yu. (1965). Ancient Jews and Africa. *New Russian Word*, 9 [in Russian].
- Shumovskyi, Yu. (1974, 7 August). Jewish Emigration in Africa. *New Russian Word* [in Russian].
- Shumovskyi, Yu. (1960, 1 December). The Lost Jewish Tribe in Africa. *New Russian Word* [in Russian].

REFERENCES

Shumovskyi, Yu. (1955). Cult of the Cross among the peoples of the world and in Ukraine. *Faith and Culture*, 1, 8—16. New York [in Ukrainian].